

АРХІВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ФЕДОРОВИЧА ТИЩЕНКА: ВІД ЖИТТЄВОЇ НЕОБХІДНОСТІ ДО НАУКОВОЇ ЗАЦІКАВЛЕНОСТІ

Стаття присвячена аналізу одного з аспектів інтелектуальної біографії М. Тищенка, а саме: роботі на посаді наукового співробітника Київського Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів, яка дала можливість зайнятися археографічною діяльністю та підготовкою власних історичних розвідок. Праця в архіві з'явилася у житті науковця випадково, через життєву необхідність, однак визначила у значній мірі його становлення як історика. Цей період життя М. Тищенка став етапом, упродовж якого закріпилися навички роботи з архівними матеріалами і визначилися головні теми історичних студій науковця. Крім того, дослідник брав активну участь у виданні архівних матеріалів та розробці правил їх публікації. Зокрема, М. Тищенко був учасником підготовки видання Архіву Коша Нової запорозької Січі, розпочав студіювання таких аспектів української історії як зовнішня та внутрішня торгівля України, розвиток промисловості, стан правового врегулювання в Україні XVIII ст.

Ключові слова: М. Тищенко, архів, Археографічна комісія, інтелектуальна біографія, видавнича справа.

На шляху до створення незалежної держави український народ здолав багато перепон, але наслідки періоду бездержавності та численних спроб знищити українців як фізично, так й інтелектуально відчуваються ще й досі. Якщо розглядати особистісний вимір української історії, то сучасна біографістика має величезний перелік особистостей, досягнення яких невідомі навіть професійним історикам сьогодення. Тож, як звернення до сторінок традиційних біографій діячів минулого, так і відтворення етапів інтелектуальної біографії маловідомих постатей української історії зберігає свою актуальність. Отже, такий ракурс історичних студій актуалізує і відтворення ключових аспектів інтелектуальної біографії М. Тищенка.

У цілому слід констатувати малодослідженість творчого, біографічного та наукового доробку М. Тищенка – є лише окремі енциклопедичні дані та деякі згадки у загальних історіографічних оглядах. Так, наприклад, у праці О. Оглоблина, присвяченій радянській українській історіографії від 20-х – до 50-х рр. XX ст. [50], згадується про діяльність М. Тищенка в контексті розвитку української історичної науки, у праці Н. Полонської-Василенко про українську історіографію віднесено дослідника до послідовників історико-правничої школи [53].

Увесь життєвий шлях М. Тищенка потребує детального висвітлення. У цій статті за мету визначено окреслення того впливу, що мала архівна діяльність на становлення професійних уподобань Миколи Федоровича Тищенка.

Вступивши 1913 р. на історично-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві [15, арк.109] М. Тищенко планував присвятити себе діяльності професійного історика. По завершенні навчання він залишився на кафедрі як професорський стипендіат. Однак, через складні життєві обставини він змушений був протягом кількох років працювати на посадах члена Розборчої комісії та наукового секретаря при Київському Губернському архіві і паралельно викладав в Трудовій школі №50 м. Києва [1, арк. 163]. Отже, за волею долі, М. Тищенко активно долучається до архівної справи.

У 1924 р. М. Тищенка було призначено на посаду наукового співробітника Київського Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів (КВЦАСА, сьогодні – Центральний Державний Історичний Архів). Входячи до складу Комісії по вивченню історії західно-руського та українського права дослідник звертається до історії українського права і в цей час світ побачили дві праці «Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою» та «Гуральне право та право шинкувати горілкою на Лівобережній Україні ХУІІІ ст.» [25; 26]. Він неодноразово отримує наукові відрядження від Комісії та працює у Харківському Центральному Історичному Архіві, Чернігівському Крайовому Історичному Архіві та Державному музеї міста Чернігова [21, арк. 204-205]. Тож, джерельна база його історичних розвідок поповнювалася матеріалами не лише КВЦАСА.

8 квітня 1930 р. М. Тищенко обирається дійсним членом Археографічної комісії ВУАН [21, арк. 205]. У цей час перед комісією постала задача опрацювання та видання матеріалів КВЦАСА, що стосувалися історії Запорізької Січі. У 1931 р. було видано «Архів Запорізької Січі: Опис матеріалів», М. Тищенко був одним з авторів передмови та укладачем покажчиків до цього опису [41, с. 6].

1931 р. М. Тищенка призначили тимчасово виконуючим обов'язки директора КВЦАСА. На цій посаді він перебував менше року і його знов було переведено у наукові співробітники [21, арк. 206].

За цей період заслуговує на увагу цікавий епізод співпраці М. Тищенка з Н. Полонською-Василенко. У травні 1932 р. Археографічна комісія доручила їм розробити план фундаментального видання «Архіву Запорізької Січі» (спільно з Центральним архівним управлінням) [58, с. LI]. Було складено детальну довідку про частини архіву Коша, які знаходилися в різних містах: Києві, Ленінграді, Москві, Одесі, Дніпропетровську, Кам'янці-Подільському. М. Тищенко пропонував тематичне 10-томне видання, а Н. Полонська-Василенко не погоджувалась, зауважуючи, що для зазначених томів немає матеріалів. Потрібно було вирішувати, чи видавання лише архів Коша, чи всі запорізькі матеріали. Перемогла думка Н. Полонської-Василенко, але перевезення архіву Коша до Харкова зробило неможливим подальшу роботу над виданням, тому науковці припинили працювати в цьому напрямі. Здійснення задуму публікації архіву Коша обмежилось лише випуском анотованого опису [41, с. 5].

Пізніше, під час підготовки тематичного збірника документів «Матеріали до історії Запоріжжя XVIII ст.», М. Тищенко знову працював з Н. Полонською-Василенко та такими науковцями як В. Барвінський, В. Греков, В. Кордт. Однак, з невідомих причин ця «команда» розпалася і робота над цим збірником припинилася на початковому етапі.

Наприкінці 1932 р. директором архіву було призначено О. П. Оглоблина. Новий директор архіву, тоді вже відомий в академічних колах науковець, тільки минулого року був звільнений з-під арешту органами ДПУ. Не на жарт переляканий чекістами, О. Оглоблин в той час чимало зусиль докладав для своєї реабілітації [40, с. 187-226]. Отже, прийнявши посадові обов'язки, директор створив комісію по перевірці роботи архіву. Звичайно, комісія виявила «недоліки» в роботі М. Тищенка. Так, недосконалою виявилась складена ним архівна картотека. Крім того, його було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі. Результат був закономірним – звільнення [6, арк. 21]. Утім, колеги М. Тищенка були зовсім іншої, ніж директор, думки. Так, співробітниця архіву Ганна Тарасівна Власенко вважала, що він дуже любив свою роботу і був відданий архівній справі, мав велику працездатність і багато сил та енергії віддавав роботі. Г. Власенко характеризує його як людину принципову, вболіваючу за проблеми архіву. Що стосується звільнення М. Тищенка, вона пізніше згадувала: «Когда директором архива был назначен профессор Оглоблин, Тищенко довольно часто спорил с ним, так как не был согласен с порядками, которые старался ввести Оглоблин. Кончилось это тем, что Тищенко был уволен из архива, как вражеский, жеманный, причем мы, работники архива, знали, что это дело рук Оглоблина» [19, арк. 297].

Детальніше варто зупинитися на роботі науковця, пов'язаній з Археографічною комісією, коли ще будучи вченим архівістом Київського архіву давніх етапів М. Тищенко брав участь у підготовці видання «Архів Запорозької Січі: Опис матеріалів». Відповідно, науковцю довелося опрацювати весь матеріал 229 фонду – Коша Нової Запорозької Січі.

Документи цього фонду віддзеркалюють багатогранну історію Запорозької Січі, українського козацтва 1734–1775 рр. з усіма її складнощами і суперечностями. Саме документи Архіву Коша переконливо свідчать, що Запорозька Січ була осередком державності українського народу, який базувався на демократичних засадах. Це виявилось в організації Війська Запорозького, адміністративно-політичному устрої соціально-економічних стосунках, судочинстві, побуті, культурі козацтва [41, с. 5].

Як відомо, до 1931 р. цей фонд зберігався в Одеському крайовому історичному архіві, де і було складено опис на 325 справ. В описанні брав участь М. Слабченко. У 1929 р. академік завершує свою десятирічну роботу над цим фондом і за завданням Центрального архівного управління, як головний редактор комісії по виданню цих документів, готує їх до друку [39, с. 41].

Але слід зауважити, що М. Тищенко і М. Слабченко були не першими хто працював з цим фондом. Ще з 1839 р. А. Скальковський починає збирати

і опрацьовувати матеріали Коша (36 справ було надіслано до Одеси з Катеринославського повіту, 1841 р. – надіслано 21 справу, 1842–1845 рр. отримали решту – 135 справ). Науковець склав 2 описи на ці документи: один 1841 р. на 36 справ, другий близько 1845 р. на 130 справ. За два місяці до смерті 1898 р. А. Скальковський викликав до себе архіваріуса архіву скасованого генерал-губернаторського управління в Одесі О. Міллера і запропонував взяти Запорозький архів до себе і приєднати до архіву генерал-губернатора [51, с. 15]. О. Міллер погодився прийняти архів і вже в 1900 р. склав опис на 173 справи цього фонду.

Але, на жаль, як описи А. Скальковського і О. Міллера, так і опис М. Слабченка не збереглися. Тому М. Тищенку довелося систематизувати і упорядковувати весь фонд із самого початку. Як вдалося прослідкувати за обкладинками справ, роботу виконували 3 особи. Номери справам присвоювалися відразу після описання документів, тому ніякої системи в організації фонду не було встановлено. Можливо вдалому виконанню опису фонду і укладанню покажчиків до нього М. Тищенку допомогла його фахова підготовка в галузі архівної справи. Адже складений ним опис свідчить про не випадковий характер і науковий принцип обробки матеріалів Коша [51, с. 17].

Слід відмітити, що у підготовці видання Архіву Коша також брали участь співробітник Археографічної комісії, автор передмови «Історичний начерк Архівного фонду Коша Нової Запорозької Січі» М. Горбань та учений архівіст Одеського крайового історичного архіву і автор анотацій до опису О. Рябінін-Склярєвський [24, с. 13].

Під час підготовки опису до видання в 1931 р. низку справ було переформовано, але не завжди це проводилось якісно. Зокрема переміщення документів з однієї справи до іншої не завершувалося систематизацією документів в середині одиниць зберігання, тому ініціативні документи і відповіді на них опинилися в різних місцях [41, с. 7]. Взагалі, виданий 1931 р. опис відповідає діючим вимогам, зокрема заголовки й анотації до справ розкривають зміст документів, наявні історична й археографічна передмови.

Незважаючи на окреслені недоліки варто зазначити, що Архів Коша був вагомим досягненням в галузі дослідження архівних матеріалів з історії України для свого часу і не останню роль в цьому відіграла діяльність співробітника Центрального Архіву Давніх Актів – Миколи Тищенка.

Слід вказати на ще один напрям археографічної діяльності М. Тищенка, а саме – участь у створенні правил видання документів.

1926 р. Археографічна комісія (АК) ВУАН розробила правила видання історично-літературних давньоукраїнських джерел. Насправді то були не правила, а принципи передачі тексту друком, розроблені редакційним комітетом АК на чолі з М. Грушевським [46, с. 24].

Редакційний комітет АК розглянув та ухвалив конкретні рекомендації щодо вибору і передачі друком тексту пам'яток, що вийшли в «Українському архіві», а також окремими виданнями. Методика і техніка публікації, запропонована в 1926 р., передбачала, на підставах наукової критики

джерела, максимально точно відтворення автентичного рукопису, наближення його до широкого загалу читачів шляхом вживання способів переведення етимологічного правопису в фонетичний, деяких синтаксичних, орфографічних та контракційних змін [46, с. 26].

Слід зауважити, що поряд з АК ВУАН, 1927 р. на чолі з членом АК академіком В. Перетцем було утворено окрему комісію давнього українського письменництва. У 1928 р. ця комісія розробила власні правила видання, які ставили вимоги щодо передачі тексту пам'яток [51, с. 15].

У травні 1931 р. було створено правописну бригаду, до складу якої входили П. Клименко, К. Лазаревська, С. Маслов, П. Попов та М. Тищенко. Членами цієї комісії з приводу правопису оригіналів XVI–XVIII ст. було рекомендовано дотримуватися рукопису, замінюючи латинські й слов'янські літери відповідними українськими. Пропонувалося готувати видання АК відповідно до загальних принципів передачі текстів, зберігати, наприклад стереотипні титули при публікації збірки грамот.

У жовтні 1931 р. членам правописної бригади було надіслано проект авторського документа без назви, в якому був накреслений «обсяг найпотрібніших правил, що регулюватимуть друкування документальних текстів» [46, с. 28].

Правописна бригада АК ВУАН, аналізуючи затверджені з'їздом «Основні частини настанови до методології і техніки наукової публікації документів для потреб науково-історичного дослідження» та «Правила наукового-документальної публікації» в журналі «Архів Радянської України», зазначила, що вони в основному відповідають вимогам публікації документів доби капіталізму, проте для дослідників феодальної доби слід розробити окремі правила з урахуванням більш адекватної передачі друком «лінгвістичних та формально-письмових властивостей пам'яток» [46, с. 28].

Працюючи з архівними матеріалами М. Тищенко отримав можливість проявити себе на дослідницькій ниві. Зокрема, він звертається до наступних аспектів української історії: зовнішня та внутрішня торгівля України [30; 31; 33; 35], розвиток промисловості [34; 36], стан правового врегулювання в Україні XVIII ст. [25; 26].

Під час своїх історичних студій він не обмежувався матеріалами Київського Центрального Архіву Давніх Актів (КЦАДА) працівником якого був, а залучав джерела інших наукових установ та об'єднань, зокрема Харківського Історичного Архіву Малоросійської Колегії (ХІАМК), Чернігівського Крайового Історичного Архіву (ЧКІА), деякі фонди якого згодом було перенесено до ХІАМК [30, с. 323], Полтавського Крайового Архіву (ПКА), відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (ВБУ), пізніше перейменованої в Державну Публічну бібліотеку України (ДПБУ), Історичного Товариства імені Нестора Літописця, Археографічної комісії (АК), Археографічних з'їздів, Одеського Товариства Історії Старожитностей, Наукового Товариства імені Шевченка у Львові.

Опрацьовуючи матеріали Центрального Архіву Давніх Актів М. Тищенко вдається й до видавничої справи, адже матеріал

нагромаджувався так інтенсивно, що постала проблема уміщення його в статтях і донесення до широкого кола читачів. Тим більше, наприкінці 1920-х рр. – на початку 1930-х рр. Історично-географічна комісія започаткувала видання «Історично-географічного збірника». У першому томі «збірника», що був виданий в друкарні Української академії наук у 1927 р., було вміщено статтю дослідника «Суконна фабрика Київського «Приказа общественного Призрения». У другому томі 1928 р. вже опублікували дві роботи М. Тищенка «Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст.» та «Шовківництво в Києві та на Київщині і XVIII та пер. пол. XIX ст.». З невідомих для нас причин в наступному третьому томі, що вийшов 1929 р. жодної статті М. Тищенка не було вміщено. Слід зазначити, що перші три томи були видані як «Збірки Історично-філологічного відділу». Що стосується четвертого, останнього випуску, то він після невеликої перерви у 1931 р. вийшов як самостійне видання. У ньому було вміщено одну з ключових статей науковця «Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII».

Узагальнюючи вище поданий матеріал можна зауважити, що кінець 1920-х – початок 1930-х років виявився особливо плідними в археографічній діяльності Миколи Тищенка. Оскільки в цей період він працює над фундаментальними виданнями Архіву Коша Нової Запорозької Січі і паралельно, будучи членом правописної бригади АК, розробляє і складає правила видання писемних пам'яток. Доповнюють його архівну діяльність статті, що стосуються розвитку архівознавчої справи на Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Археографічна комісія ЦАУ УРСР. Від упорядників першого видання опису // Гісцова Л., Демченко Л. Архів Нової Запорозької Січі : Опис справ. – 1719–1776. – К. : Наукова думка. – 1994. – С. 10–13.
2. Білоусова П. Г. Діяльність М. Є. Слабченка в архівній галузі / П. Г. Білоусова, А. К. Бакалінов // Академік М. Є. Слабченко : Наукова спадщина і життєвий шлях : Збірник статей (Бачинський А. Ф., Ващенко В. П., Гриськов А. С.) / Одеський державний університет ім. І. І. Мечнікова, історичний факультет, кафедра історії України, Одеське товариство краєзнавців. – Одеса : М.П. Гермес. – 1995. – С. 39–41.
3. Верба І. Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні / І. Верба. – К., 1999. – 370 с.
4. Винар Л. Грушевськознавство. Генеза й історичний розвиток. Серія : Грушевськіяна / Л. Винар. – Т. 5. – Київ-Львів-Париж-Нью-Йорк-Торонто : Українське історичне товариство ; Міжнародне товариство імені М. Грушевського ; Видавництво імені Олени Теліги. – 1998. – С. 3–216.
5. Державний архів Херсонської області. – Ф. 4033. (Справи незаконно репресованих у часи сталінських репресій). – Оп. 7. – Спр. 684. Справа по обвинуваченню Проценка Д.Ф. по статті 54-2 КК УРСР.

6. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.Р – 6193. – Оп. 12. – Спр. П–11252. Протокол допроса Тищенко Н.Ф. от 1.04. 1948 г. – Арк. 21–26.
7. ДАХО. – Ф.Р–6193. – Оп. 12. – Спр. П–11252. Протокол судового засідання Прикарпатського воєнного округу по делу Тищенко Н.Ф. от 26.03.1948 г. – Арк. 109–120.
8. ДАХО. – Фонд Р–6193. Справи репресованих у часи сталінських репресій (Архів КДБ). – Оп.12. – Спр. П-11252. Автобіографія Тищенко М.Ф. – Арк.163
9. ДАХО. – Ф.Р–6193. – Оп. 12. – Спр. П–11252. Трудовая книжка Тищенко Н.Ф. Копія. – Арк. 203–209.
10. Кіржаєв М. С. З історії праці археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів / М. С. Кіржаєв // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – Т. 5. – К. : Наукова думка. – 1993. – С. 24–31.
11. Оглоблін О. Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблін. – Нью-Йорк. : Організація оборони чотирьох свобод України. – 1963. – С. 3–87.
12. Передмова. Історичний начерк архівного фонду Коша Нової Запорозької Січі // Гісцова Л., Демченко Л. Архів Коша Нової Запорозької Січі ; Опис справ 1719–1776. – К. : Наукова думка. – 1994. – С. 14–18.
13. Полонська-Василенко Н. Д. Нарис історіографії України. Історіографія ХІХ–ХХ ст. / Н. Д. Полонська-Василенко // Історія України. У 2 Т. – Т. 1. До середини ХУІІІ ст. – 3-є видання. – К. : Либідь. – 1995. – С. 17–26.
14. Смолій В. Дмитро Дорошенко: Постать на тлі епохи / В. Смолій, В. Ричка // Д. Дорошенко. Історія України – К. : Освіта.– 1993. – С. 5–12.
15. Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою / М. Тищенко // Статті по юго-русской історії. – Науково-літературний збірник. – К., 1928. – С. 3–21.
16. Тищенко М. Гуральне право та право шинкувати горілкою на Лівобережній Україні до кінця ХУІІІ ст. / М. Тищенко // Праці Комісії історії українського права. – Т. 3. – К., 1927. – С. 2–41.
17. Тищенко М. Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в ХУІІІ ст. / М. Тищенко // Статті по юго-русской історії. – Науково-літературний збірник. – К., 1931. – С. 315–367.
18. Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у ХУІІІ ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – Т. 2. – К., 1928. – С. 2–32.
19. Тищенко М. Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у ХУІІІ ст. / М. Тищенко // Український історичний журнал. – 1963. – № 6. – С. 105–107.
20. Тищенко М. Суконна фабрика Київського «Приказа общественного Призрения» / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – Т. 1. – К., 1927. – С. 87–133.

21. Тищенко М. Форпости, митниці та карантини і зовнішня торгівля України у ХУІІІ ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – Т. 4. – К., 1930. – С. 80–107.
22. Тищенко М. Шовківництво в Києві та на Київщині в ХVІІІ та першій половині ХІХ ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – Т. 3. – К., 1929. – С. 1–15.

The article is devoted to the analysis of one of the aspects of the intellectual biography of M. Tyshchenko, namely: work as a scientific employee of the Kiev All-Ukrainian Central Archive of Ancient Acts, which gave an opportunity to engage in archaeological activity and the preparation of his own historical intelligence. The work in the archive appeared in the Life of the Scientist by chance, because of the vital necessity, but determined to a large extent its formation as a historian. This period of M. Tyshchenko's life was the stage during which the skills of working with archival materials were fixed and the main themes of the historical studios of the scientist were determined. In addition, the researcher actively participated in the publication of archival materials and the development of rules for their publication. In particular, M. Tyshchenko was a participant in the preparation of the publication of the Kosh Archipelago of the Novosibirsk Zaporozhye Sich, began to study such aspects of Ukrainian history as foreign and domestic trade of Ukraine, industrial development, the state of legal settlement in Ukraine in the XVIII century.

Key words: *M. Tishchenko, archive, archaeological commission, intellectual biography, publishing business.*

Стаття посвячена аналізу одного з аспектів інтелектуальної біографії Н. Тищенко, а именно: архівної діяльності ученого. Робота в архиві появилась в житті ученого випадково, из-за життєвої необхідності, но в значительній степені определила его становление как историка. Этот период жизни Н. Тищенко стал этапом, в течении которого закрепились навыки работы с архивными материалами и определились главные темы исторических студий исследователя. Кроме того, ученый брал активное участие в издании архивных материалов и разработке правил их публикации.

Ключевые слова: *Н. Тищенко, архив, Археографическая комиссия, интеллектуальная биография, издательское дело.*